

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİ

**İLƏHİYYAT
FAKÜLTƏSİNİN
ELMİ MƏCMUƏSİ**

№ 26 • DEKABR (ARALIK) 2016

HƏZZ VƏ ƏZAB MƏFHUMUNA ƏBU BƏKİR RAZİ FƏLSƏFƏSİ YÖNÜNDƏ BAXIŞ

Doç. Dr. Ömer Türker

Marmara Üniversitesi Öğretim üyesi

Usubbəyli Humay

Marmara Üniversitesi magistatura tələbəsi

Açar sözlər: həzz, əzab, məfhum, əxlaq fəlsəfəsi, İslam fəlsəfəsi, Əbu Bəkir Razi, təbii hal, neyrtal vəziyyət, istək, arzuedilən, etika

Key words: pleasure, pain, concept, Ethics, Philosophy of İslam, Abu Bakr Raze, national station, neytral station, dream, desirable, ethics

Ключевые слова: удовольствие, мучение, концепция, этика, Исламская философия, Абу Бакр Рази, естественное состояние, нейтральная ситуация, желание, желательный,

1. Həzz nədir

Lüğətdəki mənası ilə “xoşa gəlimli, zövq alma “kimi anlaşılan “həzz” məfhumu başqa cürə ləzzət sözü ilə də ifadə olunmuşdur. Ləzzət fizioloji və ruhi baxımından ehtiyac və arzuların qarşılınması, öz təbii mələkələrin ruhi yetkinliyə çatmasına yönəlmiş xoşbəxtlik məfhumu ifadə edən anlayışdır. Terminin yunan fəlsəfəsində adı “Hedonedir.” Hedonizm-Həzz, xoşbəxtlik əldə etmək üçün həzzlərin alınmasını istəyən əxlaq fəlsəfəsinin adıdır. ¹ Həzz terimininə ilk dəfə Platonun diyaloglarında rast gəlmək mümkündür. Sokrat özünü həzzin yalnız bədəni anlamda ələ alanamayacağını irəli sürürək əsl həzzlərin əslində bədəni ehtiyac və ləzzətlərdən savayı, mənəvi tərəflərinin də olduğunu müdafiə eliyir. Əsl həzlərə ağıl vasitəsilə çatmaq mümkündür. Sokratdan sonra onu tələbəsi Platon xoşbəxt həyata sahib olmaq üçün əqli və maddi həzzlərə birgə çatmaq düşüncəsini müdafiə etmişdir. ² Həzz məfhumu zövq verən, arzulanan hislərin yaşanmasını məqsəd halına gətirən anlayışdır. Lakin zövq verən hər şey əslində yaxşı olan deyildir, insan həyatını boşuna yaşamamalıdır. Ruhu idarə edən şey insan üçün ən yaxşı hesab edən həz və zövqdür. Zövq daha çox xoşbəxtlikdir. ³

Həzz məfhumuna Aristoppos fəlsəfəsində rast gəlmək mümkündür. Aristoppos Sokrat məktəbinin davamçısı olmuş, Sokratın ərđəmli yaşam düşüncələrindən təsirlənərək həmin yaşamı əldə etməyi insan həyatının ən mühüm vəzifəsi olaraq

¹ TDV İslam Ansiklopedisi, Lezzet maddesi, I kütler, s 170

² TDV İslam Ansiklopedisi, Lezzet maddesi, I.Kütler, s170, bk Platon-Gorgias, 491-492 (The Diyalog of Platon) oxford 1875,

³ Platon Diyaloglar Remzi kitapevi, Ankara 1994

görmüşdür. Aristippos insanı ərđəmli həyata və xoşbəxtliyə çatdıran bilən duyğunun ancaq həzzlə mümkün olacağını müdafiə etmişdir. Yəni Aristoppos xoşbəxt həyat və həzz anlayışlarını mənə baxımdan bərabərləşdirmişdir. Aristippos fəlsəfəsində həzz sadəcə maddi tərəfləri ilə açıqlamış, həyatdakı ən böyük zövqlərin bədəni həzlərin yerinə yetirmək olaraq görmüşdür. Onun düşüncəsində bütün davranışlarımızın qaynağında həzzə çatmaq məqsədi güdülür və instikt düşüncələr, daxildən gələn reflekslər, bizdən asılı olmadan olan hərəkətlər bunun subutudur. İnsanın öncül məqsədi ilk öncə bədəni həzlləri tapmaqdır. Maddi həzllər hər zaman ruhi həzllərdən əvvəl gəlməlidir.

Teleoloji etikanın özünəməxsus məfhumu olan həzz anlayışı istər Qərb, istərsə də İslam fəlsəfəsində filosofların teorilər irəli sürdüyü bir məfhumdur. ⁴ Yunan düşüncəsinə fərqlibir anlam gətirən həzz anlayışı, Kirene fəlsəfi məktəbi sayəsində yaranıb, inkişaf etmişdir. Həzz anlayışhissi (duyumsal) hedonizm⁵ olaraq tezahür edir. Bu məfhumla yunan düşüncəsinə materyalist nəfəs gəlməyə və mənəvi ərđəmlər yerinə artıq maddi zövqləri ön plana çıxaran əxlaq fəlsəfəsinin əsas məfhumlarından biri olan həzz anlayışı başqa adı ilə desək hedonizim inkişaf etməyə başlayıb. Ani həzlləri və bu cür duyğuların yaratdığı maddi xoşbəxtliyi isə həyatdakı başlıca məqsəd olaraq gördüklərindən yaşamlarında bunu təzahür etdirmişlər. Hedonizm Kinik məktəbindən Yeni Çağ fəlsəfəsinə sıçramışdır. ⁶

Həzz xoşbəxtlikdir. Həzzi tapmaq və onu yaşamaq xoşbəxt həyata çatmaqdır. Xoşbəxtlik isə ən çox arzulanıdır. İnsanın əxlaqi davranışların yönəldiyi şey hər zaman “ən yaxşı” olandır. Doğru davranış isə ən yaxşıdır. Doğru davranış əxlaqi davranışı formalaşdırır. Əxlaqi davranış həzzi təmin etdiyi müddətdə doğru hərəkətdir⁷. İnsan yaradılışı etibarlı ilə hər zaman həzzi istəyən, əzabdan qaçan və həzzə çatmağın yollarını axtaran varlıqdır. Bu səbəblə də həzzə aparan doğru davranış olub insan həyatı üçün “ən yaxşıdır”-dır. Bu da hedonist düşüncəyə görə əxlaqi həyatı formalaşdıran xüsusiyyətdir. Həzllər bədəni və ruhi olaraq növləri vardır. Aristopposun müdafiə etdiyi bədəni həzllər kəmiyyət baxımdan həzz olub, həyatın mülayim yönünü, insanın yaşam məqsədinin daha yaxşıya yönəlməsini hədəfliyən həzz növüdür. Aristipposdan başqa Kirene məktəbi təmsilçilərindən olan Theodoros, Hegesias və Annikerisin de adlarını çəkmək mümkündür. ⁸

Əbu Bəkir Razi isə islam düşüncə tarixinə həzz və əzab anlayışına fərqli yanaşma tərzində olduğunu görürük. Əbu Bəkir Razi kimdir?

Əsl adı Əbu Bəkir Məhəmməd Zəkəriyyə Razi indiki İrənin Rəy şəhərində 251-865-ci ildə anadan olmuşdur. İslam düşüncə tarixində özünəməxsus yeri olmasına baxmayaraq ona Avropa və dünya elminə ən böyük tövhəni tibb sahəsində qazandırmışdır. Razi həyatının müxtəlif çağlarında kimya, simya, fəlsəfə elmləri ilə

⁴ Ahmet Cevizci, Etik-Ahlak felsefesi, s.46, 2014

⁵ Hedonizm- əxlaq fəlsəfəsində maddi həzlərdən bəhs edən anlayışdır.

⁶ Ahmet Cevizci, Etik-Ahlak felsefesi, s.46, 2014

⁷ Doğan Özlem, Etik-Ahlak felsefesi, İnkilap, 2004 s.54

⁸ Doğan Özlem, Etik-Ahlak felsefesi, İnkilap, 2004, s.55

məşğul olmasına baxmayaraq onun tibb sahəsindəki əsərləri günümüzdəki modern tibb elminə də işıq saçmışdır. İlk dəfə göz bəbəyinin işığa qarşı reaksiyasını və alkoqolun antiseptik xüsusiyyətini Razinin tibb elmindəki böyük səyləri nəticəsində kəşf etmişdir. Fransa və bütün Avropada Tibb universitetlərində Razi ilə İbn Sinanın portretləri birgə asılmışdır. Tibbə dair araşdırmaları və bir çox əsərləri mövcuddur. Hal-hazırda dünyanın müxtəlif akademik araşdırmaları tərəfindən həmin əsərlər alman ingilis və fransız dillərinə çevrilmişdir. Əbu Bəkir Razinin fəlsəfə elminə dair də bir çox əsərləri də mövcuddur. Razi fəlsəfəsi digər İslam filosoflarından bir çox mənada fərqlilik göstərir. Razi fəlsəfənin metafizika, təbiət və əxlaq sahəsində də teorilərini inkişaf ettirmişdir.

Əbu Bəkir Razinin əxlaq teorisinin ən bariz bildirdiyi əsəri “*Tibbul- ruhani*” (ruh sağlamlığı) və “*Siratul fəlsəfiyyə*” əsəridir. Razi fəlsəfəsi öz koloritliyini eyni zamanda əxlaq mövzusunda da göstərmişdir. Təbib kimliyindən dolayı sağlam insan modelində fiziki sağlamlıqdan başqa ruhi sağlamlığın da vacibliyinə işarə etmişdir. “*Tibbul –ruhani*” əsəri ruhi sağlamlığı təmin etmək məqsədi ilə əxlaqi məsələləri ön plana çıxaran bəlli başlıqlar çərçivəsində yanaşma tərzini göstərmişdir. Yazarkən özündən əvvəlki ilk islam filosofu olan Yagub İshaq Əl-Kindinin “*Dəhful-Ahzan*” əsərindən təsirlənmişdir. Kindi həmin əsərində insanın ölüm tələşinə qapılaraq fani dünyadakı üzüntüyə qalib gəlmə yollarını axtarmışdır. Onun bu modelini Razi də “*Tibbul ruhani*” də davam etdirmişdir. “*Tibbul ruhani*”də insanın əxlaqi həyatını formalaşdıran, onu başlıca pisləklərdən çəkəndirən yol olaraq olaraq ağılı göstərmişdir. Razi fəlsəfəsi ağıl əsas meyar olaraq götürən rasiyonalizmin davamı olaraq inkişaf etmişdir. Ağıl ən böyük mürşid adlandırılan Razi onun sayəsində hətta insanın həqiqətin bilgisinə çata biləcəyini dəfələrlə vurğulamışdır. Ağıl insanı dünyadakı qavranılması ən mümkün kimi görünən metafizikanın bilgisinə, Tanrının bilgisinə belə çatdırma biləcəyi fikrini mənimsəmişdir. Ağıla bu dərəcə də yanaşma tərzinə görə dövründə İsmayiliyyə təriqəti, Kirmani, Said Əndəlüsü, Əbu Hatim Razi tərəfindən tənqidlərə məruz qalmışdır. Ağıl metodununa olan vurğunluğuna görə hətta Nübüvəti inkar etdiyi iddia edilmişdir. İnsan yaratma da Allahın onlar arasında heç bir fərq qoymaması və Yaradılış etibarı ilə hər kəsin eyni olması düşüncəsini irəli sürərək peyğənbərliyin gərəksiz olma düşüncəsi dövründə ona aid edilmişdir.⁹ İnsan təbiəti etibarı ilə həm onu hər hansı bir təhlükədən qoruyan ağıla həm də on doğru yoldan çıxaran həvaya (nəfsə) sahibdir. Ağıl və həva (nəfs) daima bir-birinin yollarında mane olaraq durur. Həvanı nəfsin istəkləri olaraq ələ alan Razi onu daim insan əxlaqi həyatının düşməni kimi göstərmişdir. “*Tibbul-Ruhani*” əsərində xainlik xəsislik, yalan və dünyaya aid qayğıların insan həvasının oyunu olduğu və onu əxlaqi həyatdan uzaqlaşdırdığını qeyd etmişdir. Eyni zamanda bunları ruhun xəstəlikləri olaraq qələmə almışdır. İnsan ruhunu ən çox üzən şey ölüm qorxusudur.

Həzz və ələm teorisini də Razi “*Tibbul –Ruhani*” əsərində bildirmişdir. Razi fəlsəfəsində həzz qavramı insanın təbii vəziyyəti kimi dəyərləndirir. Həzz və əzab

⁹ Hüseyin Karaman- Ebu Bekir Razinin Mühlidliyi gerçəkmi yoxsa tarixsel yanılıgı mı, Ankara 2004.

teorisində əzab yaşandığı anda həzzin var olduğunun nəticəsinə çatmış oluruq. Həzz və əzab teorisini təbiət teorisini ilə əlaqələndiyinin şahidi oluruq. Razi buna misal olaraq soyuq havada qapalı yerdə oturan insan anıdan soyuq havaya çıxdığında soyuğun təsirində qalacaq və üşüməsini misal olaraq göstərir. Bu zaman əzab meydana gəlməyə başlayacaqdır. Əzabı duyduğu andan etibarən isti otaqdakı vəziyyətin həzz olduğunun fərqiində olacaq. Beləcə həzz normal vəziyyətə dönmədir. Ələmi hiss etdiyimiz anda ondan əvvəlki vəziyyətin həzz olduğunun fərqiinə varmış oluruq. Həzzin tərifini təbii hala geri dönmədir. Razinin həzzə dair bu düşüncəsi istər Qərb filosoflarından istərsə də islam filosoflarından fərqlənir. Çünki onun teorisində həzzin tək başına arzulanıan duyğu olub var olması yox ,tamamı ilə insan təbiətinin vəziyyəti olub hiss olunması üçün də əzab duyğusunun ortaya çıxması vacibdir. Yaşadığımız əzabı duymadığımız hər təbii vəziyyət həzzdir. Həzz digər filosoflarda nəfsin istəyi ilə insanı xoşbəxtliyə aparıan başlıca meyardır. Həzz arzulanıan yoxluğunda isə əzab çəkılən vəziyyət olaraq dəyərləndirir. Lakin Razi buna tamamı ilə təbiət filosofu gözü ilə baxmışdır. Razi İlk islam Filosoflarındanıdır. Həzz qavramını məhz təbii vəziyyət baxımından açıqlaması onun təbib filosof olması ilə də yaxından əlaqədardır. Razinin həzz anlayışı maddidir. Çünki onun verdiyi misallarda hər biri insanın təbii vəziyyəti olaraq dəyərləndirmişdir. Təbiət fəlsəfəsinin təsiri ilə açıqlanmış olan teoridə hər cismani şeyin və ya yaxud əşyanın aid olduğu yere geri dönməsi qaçınılmazdır. Təbiət fəlsəfəsi göydən yere atılan daşın yerin cazibə qüvvəsinin təsiri ilə yüksək sürət ilə yere düşəcəyini bildirir və təcrübələrlə də subuta yetirilir. Göydən atılan daşın sürətindən asılı olmayaraq yere enmesi onun təbii halının gərəyidir. Çünki yer kürəsindəki nizam səbəb ilə onun yere, yəni təbii vəziyyətinə dönməsi labüddür. Bu daşın təbiəti gərəyi baş verən hadisədir. Eyni zamanda yer kürəsinin coğrafiq quruluşu da bunu tələb etməkdədir. İnsan da təbiətin bir parçası olaraq təbii hala geri dönməlidir. Bu Hal onun üçün həzz olaraq bilinir. Beləliklə həzz təbii hala dönmədirsə bu zaman təbii haldan uzaqlaşma da əzab meydana gətirəcəkdir. İnsan təbiət ilə vəhdət halında olduğu zaman xoşbəxt varlıq ola bilər. Çünki insan təbiətin parçasıdır. Razinin buradakı anlayışında şahid olduğumuz şey onun insanın tam olaraq fiziki yönünü araşdırıb, teorisini bunun görə qurmasıdır. O, bu halı Ruhi və ya psixolojiq ,metafizik baxımından deyil sırf təbii varlıq olması baxımından izah etmişdir. Həzzin müstəqil bir varlıq olaraq var olmasını heçə endirmişdir. Həzz məfhumu təbbi bir prosesdir.

Daha öncə bəhs etdiyim kimi Razinin əxlaq fəlsəfəsinə dair “*Tıbbul-Ruhani*” əsərində nəfsin tərbiyəsindən bəhs edərək ağıl-həva (nəfs) duyğusunu qarşı –qarşıya qoymuşdur. İnsan əxlaqi həyatı yalnız həvanın oyunlarını tərək edərək ağıla təslim olmaqla formalaşıra bilər. Həzz məfhumu mənəvi baxımdan açıqlayaraq hər həzzin arxasınca qaçmaq insan aldıldığı həzzdən daha böyük miqdarda əzabla qarşılaşma ehtimalı ilə xəbərdarlıq edir. Həzz üçün addım atarkən ağıldan istifadə edilməli və daha sonra gələn əzab duyğusu düşünəlməlidir. İnsan sadəcə ağılın yolu ilə gedərək və onun əmrinə tabe olmaqla gərəsiz ələmdən qoruna bilər. Eyni zamanda Razi ilk başda əzab verən şeylər sonda həzzi meydana gətirəcəksə əzaba insan iradəsi tab gətirməsinin vacib olmasını da vurğuluyur. Ağır xəstəlik çəkən bir insanın acı

dərmanlar içərək öncə əzab yaşayır daha sonra isə sağlamlığına qovuşmuş olur. Sağlamlıq insan üçün ən böyük həzzdir və bu tərbi halı qayıtmaq üçün əzaba dözməyin vacibliyini qeyd edir. Gördüyümüz kimi Razinin bu teorisini tamamı ilə onun həkim, təbib kimliyi ilə yaxından əlaqəlidir.

Razinin Həzz teorisində hər bir insan üzvünün həzzi arzuladığını, bütün insani qüvvələrin həzzin tapmaq üçün lazımlı olduğu qeyd olunmuşdur. Məsələn eşitmə orqanı olan qulağın həzzi eşitməkdir. Gözəl bir musiqi səsləndiyi zaman ondan həzz alırırq. Bu həzz qulaq sayəsində olub, alınan pozitiv duyğu bütün bədənə yayılmaqdadır. Bu hadisədən hiss etdiyimiz isə həzz duyğusudur. Əksi halda isə böyük bir inşaat sahəsindən keçərkən eşidilən ağır texnika səsləri qulaqda narahatlıq hissi meydana gətirir və bu hiss də bütün bədənə yayılaraq narahatlığı artırır. Bu da əzab vəziyyətidir. Burada iki maraqlı ünans diqqət çəkir. Deyəkki səssiz bir otaqda oturan insan ətraf aləmdən əlavə heç nə eşitmir. Yəni neytral bir vəziyyətdədir. Anıdan gələn musiqi sədaları zövq verərək həzz meydana gətirir. Və yaxud da anıdan gələn ağır texnika, inşaat səsi narahatlıq yaradaraq əzab yaradır. Bu narahatlıq vəziyyətində insanın arzuladığı şey yenidən həmin səssiz vəziyyətə, yəni təbii hala dönmədir. Bu səslər kəsilib səssizlik vəziyyətinə qayıtmada həzz meydana gələcək. Deməli təbii hal özü həzzdir. Ancaq narahatlıq hiss edərkən bunun fərqi varmı oluruq. İkinci vəziyyət isə, səssizlikdə eşidilən musiqi sədasının yatardığı həzzdir. İnsan həm, duyğu həm də ağıldan ibarət bir varlıq olaraq o andaki musiqi duyğularına xitab edərək həzzi meydana gətirir. Uzun müddətli musiqini dinləmək isə artıq yorucu olaraq, həzz yox, yorğunluq meydana gələcək. Bu hal əvvəlki səssiz vəziyyətə geri dönməyi istəyəcək. Çünki musiqidən alınan həzz o an üçün artıq doyum nöqtəsinə çatmışdır.

Nəticə olaraq Razinin fəlsəfəsində həzz məfhumu neytral və tərbi vəziyyət olaraq adlandırılrsa da istər Qərb fəlsəfəsindəki Hedonistçilər, istərsə də həzzi həm maddi həm də mənəvi olaraq növlərə ayıran İslam filosofların həzz kimi duyğunun tək başına var olduğu fikrini mənimsəyiblər. Ancaq hər həzzin mütləq doyum nöqtəsinə bəlli bir zaman müddətində çatacağı, Bu vəziyyətdən sonra da əzabı meydana gətirəcəyi fikrini mənimsəyiblər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Mahmut Kaya- İslam filosofların felsefi metinleri Klasik, İstanbul, 2004
2. Hüseyin Karaman –Ebu Bekir Razinin ahlak felsefesi, İz, İstanbul, 2014
3. Hüseyin Karaman- Tıbbul-Ruhani, İz, İstanbul 2014
4. İbn Sina, Fizik Klasik, İstanbul, 2003, Muhittin Macit Tercüme
5. Muhittin Macit –İbn Sinada doğa felsefesinin meşşai gelenekteki yeri, İstanbul 2003 Platon Diyaloglar, Remzi kitap evi 1994
6. Doğan Özlem – Etik, ahlak felsefesi, İnkilap 2004
7. Ahmet Cevizci, Ahlak felsefesi, Etik, 2014
8. Paul Craus –İslamic philosophy, 19 Cild Ebu Bekir Razi, Beyrut 1999
9. The Society for Protection of National Manuments, Filsuf-l-Rayy, İbn-İ-Zakariya-İ-Razi by M. Mohaghegh, Tahran 1970

XÜLASƏ

Bu məqalə ilk İslam filosoflarından olan Əbu Bəkir Razinin həzz və əzab teorisindən bəhs edir. Əbu Bəkir Razinin “Həzz və əzab teorisini” digər teorilərdən mahiyyət etibarilə fərqlidir. Məqalədə geniş şəkildə izah olunmuşdur.

SUMMARY

This article is about the first Muslim philosopher Abu Bakr Razi's theory of pleasure and pain. Abu Bakr Razi's theory of pleasure and pain differs from other theories according to its essence. It explains this article.

РЕЗИОМЕ

Статья написана о теории "наслаждение и мучение" первого исламского философа Абу Бакр Рази. Данная теория философа отличается от других его теорий со своим основными понятиями. Статья содержит детальную информацию о данной теории.